

Jovan Muhadinović
Univerzitet Crne Gore
jovanpmuhadinovic@gmail.com
UDK: UDK 371.671 (497.16):94 (075)
94 (075):371.671 (497.16)
DOI: <https://doi.org/10.62215/2744-2365.2024.5.5.67>
Pregledni rad

VELIKE BITKE 1943.GODINE NA JUGOSLOVENSKOM RATIŠTU U POSTSOCIJALISTIČKIM UDŽBENICIMA

Apstrakt: Rad se bazira na studiji slučaja kojom pokušavamo da kroz zadatu temu, prikažemo promjenu sadržaja, narativa i količine podataka u udžbenicima nakon nestanka SFR Jugoslavije, početkom 90-tih godina 20. vijeka. Slom države pratila je i promjena interpretacije zvanične istorije koja se pisala u udžbenicima tokom postojanja socijalizma. Postepeno je vršena modifikacija tema Drugog svjetskog rata što je uveliko omogućilo novoj političkoj eliti širom bivše države da se odvoji od socijalizma iz kojeg je iznikla i da na taj način što bolje učvrsti temelje svoje vlasti.

Ključne riječi: Crna Gora, udžbenici istorije, vojne operacije 1943

Abstract: The paper is based on a case study aimed at showing the change in the content, narrative and amount of data in textbooks after the collapse of the SFR Yugoslavia, in the early 1990s, about the great battles in 1943 on the Yugoslav battlefield. The collapse of the state was accompanied by a change in the interpretation of official history that had been written in textbooks in the period of socialism. The themes of the Second World War were gradually modified, which greatly enabled the new political elite throughout the former state to separate themselves from the socialism from which it emerged and to strengthen the foundations of their government as best as possible.

Keywords: Montenegro, history textbooks, military operations in 1943

Tokom 1990-ih godina došlo je do turbulentnih promjena u svakoj od bivših jugoslovenskih republika. Promjena paradigme antifašizma i slobodarske tradicije naslijeđene iz Drugog svjetskog rata odrazila se i na obrazovanje. U školskim predmetima i programima polako je vršena promjena nastavnog plana. U ovom radu izvršili smo analizu udžbenika istorije koji su se koristili u srednjim školama u Crnoj Gori od 1993. do 2023. godine. Studiju slučaja smo bazirali na dijelovima koji govore o velikim bitkama 1943. godine u Jugoslaviji. Njihovom detaljnom komparacijom uočili smo određene promjene koje su uticale na način predavanja i učenja istorije. U ovoj studiji slučaja koristili smo sljedeće udžbenike čiji su autori Nikola Gaćeša, Dušan Živković i Ljubica Radović: *Istorija za II razred četvorogodišnjih stručnih škola*, Beograd, 1993. (*Istorija za III gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno – jezičkog smera*, Beograd, 1994.; *Istorija za II razred četvorogodišnjih stručnih škola*, Beograd, 1996.; *Istorija za III gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno – jezičkog smera*; *Istorija za III gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno – jezičkog smera*, Beograd, 2001, zatim *Istorija za I i II razred srednjih stručnih škola*, Podgorica, 2003. (autori Nikola Mršulja, Lovćenka Radulović, Željko Drinčić i Zdravko Pejović; *Istorija za treći razred gimnazije*, Podgorica, 2003. (autori Đorđe Borozan, Saša Knežević i Sait Šabotić; *Istorija za četvrti razred gimnazije*, Podgorica, 2003. (autori Šerbo Rastoder, Radoje Pajović i Zvezdan Folić); *Istorija za četvrti razred*, Podgorica, 2009. (autori **Šerbo Rastoder, Dragutin Papović i Sait Šabotić**), i na kraju *Istorija udžbenik za četvrti razred gimnazije*, Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2016, 2021 i 2022. (autori Milan Šćekić, Živko Andrijašević i Vanja Vuković).

Pored toga što je korišćen veliki broj udžbenika naglašavamo da smo svaki analizirali pojedinačno, radeći na tome da što bolje prikazemo razlike koje se u njima javljaju tokom protekle tri decenije.

Prvi udžbenik korišćen u ovoj studiji slučaja je *Istorija za II razred četvorogodišnjih stručnih škola iz 1993. godine*, autora Nikole Gaćeše, Dušana Živkovića i Ljubice Radović. Ovaj udžbenik štampan je godinu dana nakon konačnog raspada zajedničke države i stvaranja Savezne

Republike Jugoslavije. U njemu je prije velikih bitaka 1943. godine dat uvod iz opšte istorije Drugog svjetskog rata sa pobjedama saveznika u Africi i na Staljingradu, koje su natjerale okupatora da pokrene ofanzivu protiv partizana. O bitkama NOV Jugoslavije piše se sa dosta detalja, navodi se broj vojnika (spominje se broj od 150 000 partizana i 100 000 Niemaca, četnika, ustaša i domobrana), zatim i detaljan plan okupatora (operacija Vajs 1 – na prostoru Korduna, Banije i Bosanske krajine trebalo je opkoliti NOVJ, a da ukoliko dijelovi vojske probiju obruč, operacijom Vajs 2 – te jedinice bude zaustavljene, opkoljene i potpuno uništene u dolini Rame i Neretve). Ove operacije se u udžbeniku navode korak po korak, od ulaska neprijatelja u Bihać u januaru 1943, što je uslovilo povlačenje Vrhovnog štaba, NOVJ i Glavne centralne bolnice prema istoku. Navodi se da su se sa partizanima povlačile i kolone izbjeglica i ranjenika, sa puno žena i djece. Žene su pokazale ogromnu hrabrost *nastavljajući tradiciju svojih majki*. Učestvovala su u organizacijama NOP-a, bile borci i rukovodioci u partizanskim odredima. Pominje se i stvaranje AFŽ, 6. decembra 1942. godine u Bosanskom Petrovcu. U udžbeniku se potom nastavlja tekst o daljim njemačkim operacijama i borbama protiv NOVJ u periodu od 9. februara do 23. marta. Kaže se da su partizani vještim manevrom razbili italijansku liniju – diviziju Murde. Zbog velikog broja ranjenika i jedinice NOVJ bile su prinuđene na teške borbe na rijeci Neretvi. Napominje se da se Bitka na Neretvi smatra jednom od najhumanijih bitaka NOR-a. Pominje se rušenje mosta kod Jablanice, čime su odsječeni četnici Draže Mihailovića (u broju od 12 000) koji su imali naređenje da na drugoj obali rijeke likvidiraju partizanske jedinice i ranjenike. Nakon dobijenih bitaka kod Gornjeg Vakufa i na Vilića Guvnu, partizani su preko improvizovanog mosta napali i razbili ovu četničku vojsku.

Nakon toga u udžbeniku ide naslov *Borbe i aktivnosti u raznim krajevima Jugoslavije*. Govori se o partizanskim borbama na Neretvi i u Crnoj Gori, o uspješnim operacijama NOVJ u Hrvatskoj i Sloveniji koje su dovele do stvaranja novih slobodnih teritorija. Zatim autori prelaze na borbe u Sremu 1943. godine, pominjući rad Svetozara Vukmanovića Tempa na organizaciji oslobodilačke borbe u ovom kraju. Potom se pominje i Tempov odlazak na Kosmet i u Makedoniju i rad na formiranju CK KPM u okviru KPJ.

Naredni naslov je *Bitka na Sutjesci*. Borbe na ovom rejonu se kao i prethodne u Bosni i Hercegovini pominju detaljno, korak po korak. Kaže se da je okupator nakon neuspjeha na Neretvi krenuo da na liniji Foča – Goražde – Pljevlja – Prijepolje – Gacko – Kalinovik – Foča opkoli Glavni štab i NOVJ. Zatim da stalnim napadima vojske, uz podršku avijacije i tenkova uništi partizansku vojsku. U operaciji koja je počela 15. maja 1943. godine navodi se broj okupatorskih vojnika (127 000 od toga najviše Nijemaca), kao i broj partizana i ranjenika (19 000 ljudi sa 4 000 ranjenika i bolesnika). Autori naglašavaju da neravnopravni odnos snaga govori o tome *kakva se natčovječanska borba vodila u kanjonu Sutjeske*. U udžbeniku je dat i plan NOVJ kojim su trebali da se preko Pive, Vučeva i Sutjeske probiju prema istočnoj Bosni. U teškim borbama 1., 2. i 7. partizanska divizija održala se u kanjonu Sutjeske omogućivši prolaz ranjenika i vojske prema Zelengori. Pominje se stradanje bolnice i 3. divizije koja je u jednom od najtežih juriša izvršila proboj u kojem je poginuo komandant Sava Kovačević. Nakon toga se pominju po imenu sve jedinice koje su probile обруч. Citira se izvještaj njemačkog generala Litera nakon proboja njemačkog обруча na Sutjesci, u kojem se, između ostalog, kaže *da su komunističke snage pod Titovom komandom odlično organizovane i vješto vođene i da raspolažu borbenim moralom koji izaziva čuđenje...* Autori udžbenika navode broj poginulih rodoljuba u ovoj bici (7000 ljudi) kao i to da okupator nije postigao svoj cilj.¹

Na kraju možemo zaključiti da su velike bitke 1943. u ovom udžbeniku detaljno opisane, dio po dio i da su istaknute nadljudske žrtve partizanskog pokreta i rodoljuba u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Ovaj dio se nalazi na četiri stranice (185 – 188) i napisan je u dva stupca teksta po strani. Takođe treba napomenuti da se nigdje u tekstu ne spominje zločin koji je njemački okupator napravio nad civilima u Pivi, što će narednih decenija pri pisanju udžbenika biti slučaj.

Naredni udžbenik koji je analiziran je *Istorija za III gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno – jezičkog smera*, iz 1994. godine, izdanje Beograd, takođe Nikole Gaćeše, Dušana Živkovića i Ljubice Radović. Korišćen je u nastavi istorije u školama u

¹ Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović, *Istorija za II razred četvorogodišnjih stručnih škola*, Podgorica, 1993, str. 185-187.

Crnoj Gori. Potpuno je identičan prethodnom, izuzev što ne pominje zaslugu žena u u antifašističkoj borbi za oslobođenje Jugoslavije. Tekst o borbama protiv okupatora je smješten u dva stupca teksta po stranici i nalazi se od 209. do 213. stranice.²

Ista stvar je i sa udžbenikom *Istorije za II razred četvorogodišnjih stručnih škola*, 1996. godine, izdanje Beograd od istih autora. Zaključuje se da su udžbenici istog koncepta kao prvi analizirani iz 1993. godine. Tokom 1998. godine izdat je ponovo udžbenik već pominjanih autora – *Istorija za III gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno – jezičkog smera* odštampan u Beogradu. Tekst koji govori o ratnoj 1943. godini skoro je isti kao u prethodnom izdanju. Takođe nema pomena zasluga AFŽ u ratu, a primjećuje se da su autori smanjili dio u kojem se govori o antifašističkom otporu u Sremu. Organizacija otpora okupatoru u Makedoniji ne spominje se uopšte. Događaji su smješteni u dva stupca teksta po stranicama 219 – 222.³

Svega tri godine kasnije, 2001, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd štampao je opet izdanje istih autora, *Istorija za III gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno – jezičkog smera*. Na prvi pogled reklo bi se da je ovo izdanje poput prethodnih. Međutim u dijelu gdje se govori o bici na Sutjesci značajna je razlika prilikom navođenja kvislinških trupa koje su pomagale okupatoru. Pored broja njemačkih vojnika imenom se spominje i 369. *legionarska divizija, sastavljena od Hrvata i Muslimana*. Ništa ne piše o partizanskim borbama u Sremu i Makedoniji 1943. godine. Razlika je u broju poginulih rodoljuba u odnosu na prethodne udžbenike, kaže se da je stradalih 7 543 borca. Tekst je na stranicama od 216. do 220. u jednom stupcu.⁴

² Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović, *Istorija za III gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno – jezičkog smera*, 1994, Beograd, 209- 213.

³ Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović, *Istorija za III gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno – jezičkog smera*, 1998, Beograd, 219 -222.

⁴ Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović, *Istorija za III gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno – jezičkog smera*, 2001, Beograd, 216- 220.

U Zavodu za udžbenike i nastavna sredstva – Podgorica, 2003. godine štampana je *Istorija za I i II razred srednjih stručnih škola* čiji su autori Nikola Mršulja, Lovćenka Radulović, Željko Drinčić i Zdravko Pejović. Velike bitke u Jugoslaviji date su pod naslovom *Značajnije bitke NOR-a (Kozara, Neretva, Sutjeska)*. Pominje se da je okupator u Jugoslaviji, poslije poraza u Africi i u strahu od savezničkog iskrcavanja na Balkanu, prinuđen da uništi NOVJ. Navode se teške borbe partizana na području Banije, Korduna, zapadne Bosne i povlačenje Glavnog štaba sa ranjenicima (pominje se broj od 3500–4000 bolesnika) prema Crnoj Gori i Srbiji. Pominju se i borbe za izvlačenje ranjenika, rušenje mosta na Neretvi, uništenje četnika Draže Mihailovića. Bitka na Neretvi se pominje kao najhumanija bitka Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji. Dat je broj poginulih boraca (7000 ljudi). Tekst je dat u jednom stupcu teksta od 266. do 267. nepune stranice. Od toga je tekst o bitkama 1943. godine obrađen u svega dva pasusa.⁵ Moramo pomenuti da je posebno obrađena Crna Gora u ratu (1941–1945) na sedam stranica teksta, sa istaknutim događajima ovog perioda.⁶

Možemo primijetiti da iako je u pitanju udžbenik za srednje stručne škole, gdje istorija nije primaran predmet, da se o najvećim bitkama Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji govori veoma malo. Posebno ako napravimo poređenje sa udžbenikom za iste škole iz 1993. godine. Tekst je bez pomena ikakvih detalja o planovima okupatora, pravcima napada, objašnjavanja cilja. Ne kaže se ništa ni o AFŽ, ni o nazivima divizija koje su krvavim otporom izvršile proboj na Sutjesci, kao ni o pogibiji komandanta Save Kovačevića. Sve u svemu, zaključak je da su događaji u kojima je učestvovao veliki broj partizana iz Crne Gore u značajnoj mjeri zanemareni nakon dvije decenije učenja istorije u srednjim školama.

U Podgorici je iste godine izašla *Istorija za treći razred gimnazije* autora Đorđa Borozana, Saše Kneževića i Saita Šabotića. Kao i u prethodnom udžbeniku koji je urađen za srednje stručne škole, velike bitke 1942–1943. godine obrađene su pod jednim podnaslovom *Prelomne*

⁵ Nikola Mršulja, Lovćenka Radulović, Željko Drinčić, Zdravko Pejović, *Istorija za I i II razred srednjih stručnih škola*, Zavod za udžbenike, Podgorica, 2003, str. 266–267.

⁶ Isto, str. 272–277.

bitke: Kozara, Neretva, Sutjeska. S tom razlikom što je u udžbeniku koji je bio nastavno sredstvo u gimnaziji, ovim događajima dato još manje prostora. U najkraćim mogućim crtama je prikazan period od skoro mjesec dana okupatorskih ofanziva na NOVJ. Sve je dato u jednom pasusu (u 12 redova teksta).⁷ Crna Gora je i ovdje obrađena posebno, na šest stranica teksta.⁸

S obzirom da je u gimnaziji istorija mnogo više zastupljena nego u stručnim školama velike bitke bi trebalo da su mnogo bolje prikazane.

Treći udžbenik koji je u Podgorici odštampan 2003. godine je *Istorija za četvrti razred gimnazije* autora Šerba Rastodera, Radoja Pajovića i Zvezdana Folića. Velike bitke 1943. godine stavljene su pod posebnim podnaslovom *Velike bitke NOVJ – Neretva, Sutjeska*. U ovom udžbeniku je u odnosu na prethodna dva sa puno više detalja i prostora zastupljen period neprijateljske ofanzive. Daju se razlozi zašto je okupator pristupio silovitom napadu na NOVJ, kao i uopšten plan po kojem su namjeravali da unište partizanski pokret. Pored partizanskih pobjeda nad četnicima u Bosni, pominju se prvi put i pobjede nad ovim kvislinškim formacijama na Javorku kod Nikšića i u Kopilju kod Podgorice. Naveden je veći broj četnika nego u ranijim udžbenicima. Daje se broj od 20 000 četnika, *od čega polovina crnogorskih*. Prvi put se pominju i pregovori NOVJ sa okupatorom i razmjena zarobljenika, kao i da je tada *intenzitet njemačkih operacija bio smanjen*. Takođe se pominje i razoružavanje 3000 crnogorskih i nešto hercegovačkih četnika od strane njemačke komande. Navodi se broj od četiri njemačke i tri italijanske divizije, zatim i prvi pomen *bugarskog puka* uz kolaboracionističke jedinice koje su učestvovalе u operaciji. Pominje se još jedan događaj u Crnoj Gori, a to je uništenje italijanskog puka od strane partizana na Bioču kod Podgorice. Prvi put se daje prikaz velikog zločina njemačkog okupatora na području Durmitora kad je *ubijeno ili živo spaljeno 1395 nevinih ljudi*.⁹ Napomenućemo da je ovo ujedno i prvi pomen u udžbenicima ovog teškog zločina nad golorukim narodom još od vremena socijalizma.

⁷ Đorđe Borozan, Saša Knežević i Sait Šabotić, *Istorija za treći razred gimnazije*, Zavod za udžbenike, Podgorica, 2003, str. 287-288.

⁸ Isto, str. 291-295.

⁹ Šerbo Rastoder, Radoje Pajović, Zvezdan Folić, *Istorija za četvrti razred gimnazije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2003, str. 189-191.

Za razliku od prethodnih udžbenika daje se i broj spaljenih kuća i otete stoke tokom neprijateljske ofanzive.¹⁰ U ovom udžbeniku u odnosu na prethodna crnogorska izdanja puno više pažnje je posvećeno odlučujućim bitkama Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji.

Šest godina kasnije Zavod za udžbenike i nastavna sredstva iz Podgorice izdao je *Istoriju za četvrti razred* koju su napisali Šerbo Rastoder, Dragutin Papović i Sait Šabotić. Za razliku od izdanja iz 2003. godine, na njegovim stranicama velike bitke 1943. opet gube na značaju. Nijesu izdvojene u poseban podnaslov i čine svega ½ pasusa teksta. Događaj koji je bio preloman u istoriji Drugog svjetskog rata na našem prostoru jedva da je pomenut.¹¹ Mora se reći da je ispod slike koja prikazuje partizane dat tekst koji govori o težini bitke i brojevima okupatorskih, kvislinških i partizanskih jedinica. Pominje se i poslije duže vremena pogibija Save Kovačevića.¹² Pored toga, sve navedeno više liči na crtice koncepta za ocjenu iz istorije, nego na štivo koje treba da učeniku predstavi teške borbe za oslobođenje zemlje i naroda.

Posljednji analizirani udžbenik je *Istorija: udžbenik za četvrti razred gimnazije*, autora Milana Šćekića, Živka Andrijaševića i Vanje Vuković u izdanjima Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva iz Podgorice iz 2016., 2021. i 2022. godine. Bitke na Neretvi i Sutjesci se u ovom gradivu pominju u osnovnim podacima. Događajima je posvećeno nešto više pažnje nego u prethodno pomenutom udžbeniku iz 2003. godine, ali opet veoma malo. Obje bitke opisane su na ukupno jednoj stranici i nijesu navedene posebno, već u okviru poglavlja *Jugoslavija u Drugom svjetskom ratu 1943–1945*.¹³

Nakon izvedene studije slučaja zaključili smo da je u periodu od tri decenije gradivo istorije koje govori o borbama protiv okupatora 1943. godine na teritoriji Jugoslavije, pretrpjelo značajne promjene. One se ogledaju u količini podataka, detaljima, a posebno u značaju koji im je

¹⁰ Isto, str. 191.

¹¹ Šerbo Rastoder, Dragutin Pajović, Sait Šabotić, *Istorija za četvrti razred gimnazije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2009, str. 154-155.

¹² Isto, str. 155.

¹³ *Istorija za četvrti razred gimnazije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2016, 2021, 2022, str.: 126-128.

tokom ovog perioda pridavan. Primjećuje se da značaj bitaka na Neretvi i Sutjesci, koje predstavljaju prekretnicu borbe na prostoru Jugoslavije, u najkrvavijem svjetskom sukobu od 1993. godine polako opada. Posebno istaknut ovakav tretman je u izdanjima udžbenika od 2001. godine, da bi štampanjem udžbenika za srednje škole u Podgorici taj period istorije bio samo nominalno pominjan. U nekim štivima više ili manje, ali sa ogromnom razlikom u odnosu na prve postscijalističke udžbenike. Pohvalno je što je u podgoričkim udžbenicima od 2003. godine Crna Gora u Drugom svjetskom ratu posebno obrađivana, ali trebalo bi se zapitati da li su ceh morale da plate Neretva i Sutjeska, čiji značaj je neprocjenjiv?

Promjenom narativa u udžbenicima obezbjeđivalo je nesmetano formiranje novih elita vlasti u Crnoj Gori. Kada se 1990-tih san o moćnoj Jugoslaviji i bratstvu i jedinstvu srušio kao kula od karata, potreban je bio novi okvir svemu pa i u istoriji, tj udžbenicima. Propašću socijalizma, raspadom Jugoslavije pokazalo se neophodnim da se naprave novi ideološki temelji. U tom cilju trebalo je uticati i na prosvjetu. Istorija je platila svoj ceh. Nova ideologija je odbacivala komunizam i socijalizam, a to nije moglo biti odrađeno bez postepenog umanjivanja značaja Narodnooslobodilačke borbe 1941–1945. Tekovine NOB-a neraskidivo su vezane za komunistički pokret i revoluciju. Još jednom se pokazalo, kao više puta u prošlosti, da su nove vlasti vazda spremne da i najveće pobjede i žrtve svog naroda date za slobodu, zanemare. No, čak ni to nije najgore, već kao kad zločince i izdajnike proglašavaju junacima.

Sažetak

Ova studija slučaja zasnovana je na istraživanju teme *Velike bitke 1943. godine na jugoslovenskom ratištu u postsocijalističkim udžbenicima*. Odrađeni su udžbenici koji su u Crnoj Gori korišteni u periodu od 1993. do 2022. godine, što obuhvata period nakon raspada SFR Jugoslavije. Analizom udžbenika u periodu od skoro tri decenije, došli smo do značajnih saznanja. Već u prvim obrađenim udžbenicima od 1993. godine vidi se početak smanjivanja gradiva koje se odnosi na 1943. godinu i velike bitke u Jugoslaviji. Počinje se sa temama koje su inače

malo bile zastupljene kao sa značajem učešća žena u NOB-u, zatim oslobodilačkog pokreta u Sremu, na Kosovu i Metohiji i u Makedoniji. Ta promjena uveliko se primjećuje u udžbenicima iz 1994. i 1998. godine kada pored potpunog isključivanja istorije Narodnooslobodilačkog pokreta na pomenutim područjima, dolazi i do reduciranja tekstova koji se odnose na bitke u Bosni 1943. godine. U udžbeniku iz 2001. godine koji je kao posljednji odštampan u Beogradu, a korišćen u Crnoj Gori, prvi put se decidno imenom pominje naziv kolaboracionističke ustaške legije uz navode da je čine Hrvati i Muslimani. Ovo do tada nije bilo slučaj, kad su se izdajničke formacije pominjale, nijesu davani ovi detalji, sa *upiranjem prsta* u pojedine narode. Kao da su oni trebali da se *odvoje* od ostalih izdajnika i zločinaca i jedini okrive. Nakon ovih izdanja slijede udžbenici štampani u Podgorici. Nastavno sredstvo istorije iz 2001. godine daje veći osvrt na istoriju Crne Gore u Drugom svjetskom ratu, što je pozitivno, ali vrlo mali značaj posvećuje bitkama na Neretvi i Sutjesci koje su odlučujuće za konačni ishod rata, a tako i za opstanak Crne Gore. Udžbenici iz 2003. godine čak jedva i pominju ove događaje, koji su u njima svedeni na najobičniji pomen. Učila štampana u Crnoj Gori od 2016. do 2022. daju veći značaj velikim partizanskim bitkama 1943., nego prethodni, ali opet je to svedeno na neku ponižavajuću mjeru. Posebno ako imamo u vidu da su partizanske bitke na Neretvi i Sutjesci, preokrenule tok sukoba u Jugoslaviji tokom Drugog svjetskog rata, kao najkrvavijeg ljudskog stratišta u istoriji.

GREAT BATTLES WAGED IN 1943 ON THE YUGOSLAV BATTLEFIELDS IN POST-SOCIALIST PERIOD TEXTBOOKS

Summary

This case study is based on the research of the theme of the *Great Battles on the Yugoslav battlefield waged in 1943 in post-socialist textbooks*. Textbooks that were used in Montenegro in the period from 1993 to 2022, which includes the period after the breakup of the SFR Yugoslavia, were analyzed. By analyzing textbooks over a period of almost three decades, we have come to significant findings. As early as in the first textbooks published in 1993, the beginning of the reduction of material

related to 1943 and the great battles waged in Yugoslavia can be seen. It begins with topics that were otherwise under-represented, such as the importance of women's participation in the NOB, the liberation movement in Srem, Kosovo and Metohija, as well as Macedonia. This change is widely noticed in the textbooks published in 1994 and 1998 when, in addition to the total exclusion of the history of the People's Liberation Movement in the mentioned areas, there is also a reduction of texts related to the battles waged in Bosnia in 1943. In the textbook from 2001, which was the last one printed in Belgrade and used in Montenegro, the name of the collaborationist Ustasha legion is mentioned for the first time along with the claim that it comprised Croats and Muslims. This was not the case until then, when the traitorous formations were mentioned, these details were not given, with *the finger pointing* at certain peoples. As if the authors wanted to *distinguish* them from other traitors and criminals and to make them the only ones to be blamed. These editions are followed by textbooks printed in Podgorica. The teaching tool of history from 2001 gives a greater overview of the history of Montenegro in the Second World War, which is positive, but it attaches very little importance to the battles on the Neretva and Sutjeska rivers, which were decisive for the final outcome of the war, and thus for the survival of Montenegro. The 2003 textbooks hardly even mention these events, which are reduced to mere mention. The textbooks published in Montenegro from 2016 to 2022 attach greater importance to the great partisan battles of 1943 than the previous ones, but again it is reduced to a somewhat humiliating measure. Especially if we bear in mind that the Partisan battles on the Neretva and Sutjeska rivers turned the course of the conflict in Yugoslavia during the Second World War, as the deadliest war in history.

LITERATURA

1. Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović, *Istorija za II razred četvorogodišnjih stručnih škola*, Podgorica, 1993.
2. Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović, *Istorija za III gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno – jezičkog smera*, 1994, Beograd.
3. Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović, *Istorija za III gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno – jezičkog smera*, 1998, Beograd.
4. Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović, *Istorija za III gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno – jezičkog smera*, 2001, Beograd.
5. Nikola Mršulja, Lovćenka Radulović, Željko Drinčić, Zdravko Pejović, *Istorija za I i II razred srednjih stručnih škola*. Podgorica: Zavod za udžbenike,, 2003.
6. Đorđe Borozan, Saša Knežević i Sait Šabotić, *Istorija za treći razred gimnazije*. Podgorica: Zavod za udžbenike,, 2003.
7. Šerbo Rastoder, Radoje Pajović, Zvezdan Folić, *Istorija za četvrti razred gimnazije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, , 2003.
8. Šerbo Rastoder, Dragutin Pajović, Sait Šabotić, *Istorija za četvrti razred gimnazije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, a, 2009.
9. *Istorija za četvrti razred gimnazije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, , 2016, 2021, 2022.